THE ISRAELITE PRESS
The only Jewish Newspaper of Western Canada.
אידישע ווארט
Office and Place of Business: New Israelite Press Bldg., 165 Selkirk Ave. East
Published daily except Saturday and Sunday
ENTERED AS SECOND-CLASS MAIL MATTER AT OTTAWA
Subscription: $6.00 per year.
Est. 1910 Phones: 55 409—52 212
Winnipeg — Manitoba

דער אונטערגאנג פונ'ם קו־קלוקס קלען

ווי די "וואשינגטאן פאסט" האט די טעג געמעלדעט פון זיכערע קוואלן, איז דער קו־קלוקס קלען, וואס האט ערשט מיט איניקע יארן צוריק געקערט וועלטן און געדראעט צו ווערן א גוואלדיקער פאליטישער פאקטאר אין די פאראייניקטע שטאטן, איצט אזוי גוט ווי אונטערגעגאנגען. פון די קנאפע ניין מיליאן מיטגלידער וואס ער האט געציילט אין 1925, זיינען איצט פארבליבן קארגע 35 טויזנט מיטגלידער, און אויך די דאזיקע צאל שרומפט איין פון חודש צו חודש. אזוי אז באלד וועט אויסער דעם שלעכטן ריח גאר נישט ניט פארבלייבן פון דער דאזיקער געוועזענער מעכטיקער ארגאניזאציע.

פאר דער צייט פון זיין עקזיסטענץ, האט דער קו־קלוקס קלען אריינגענומען, ווי עס ווערט אפגעשאצט, ארום ניינציק מיליאן דאלאר אין מיטגליד שטייערן, — אויסער פארשיידענע באבארן, וועגן דעם פארנעם פון וועלכע מען קאן קיין אנונג ניט האבן. קיין שום חשבון אויף די געלדער איז ניטא און קאן ניט זיין. — דאס איז געווען דער פריוואטער געשעפט פון די אנפירער פונ'ם קלען, פאר וועלכע די נארישקייט פונ'ם המון איז געווען א רייכער קוואל פון פרנסה.

דער קלו־קלוקס קלען האט זיך געשפייזט אויף די נאך מלחמה'דיקע אולטרא־פאטריאטישע, רעאקציאנערע און שאוועניסטישע שטימונגען פון דעם פינסטערן אמעריקאנער המון. ער האט זיך אויך אויסגענוצט מיט דער קינדערשער נאאיוויטעט פונ'ם המון און זיין ליבע צו סודות'דיקייט און צו ריטואל.

ווי אלץ אין אמעריקע, איז דאס פארוואנדלט געווארן אין א ריזיקן געשעפט. אזוי ווי מען האט דא געהאט צו טאן מיט א לייכטגלויביקן עולם האבן אלערליי שווינדלער געפונען דא א ווארימע נעסט, און מען האט זייער פיין געלעבט אויפ'ן חשבון פונ'ם הונדערט גראדיקן פאטריאטיזם.

אבער אפילו אין אמעריקע זיינען דא געוויסע גרעניצן צו געזעלשאפטלאכן שווינדל און צו אומגעזעצלאזיקייטן וואס ווערן אפילו באגאנגען אינ'ם נאמען פון פאטריאטיזם. די קלען פירער האבן אבער ניט געוואלט וויסן פון קיין שום גרעניצן, און צי האבן אזוי לאנג באשווינדלט זייערע אייגענע נאכפאלגער און אזוי ווייט געגאנגען אין זייערע פארברעכנס, אז א צאל פון זיי האבן צום סוף אנגעשפארט אינ'ם ריכטיקן ארט, — הינטער די גראטעס, וואו זיי האבן באלאנגט.

די דאזיקע געוועזענע קלען פירער, איצט באפרייט פון זייער "אחריות" פאר דער ארגאניזאציע, האבן פון די טורמעס אנגעהויבן מאכן סענסאציאנעלע אנטדעקונגען וועגן די שווינדלערייען וואס ווערן באגאנגען פון די קלען־פירער. זייער אייגענער גורל און די אנטדעקונגען וואס זיי האבן געמאכט האבן געווירקט אביסל אויסניכטערנדיק אויף דעם קלען עולם, און דער פרעסטיזש פון דער ארגאניזאציע איז שטארק געפאלן אין זייערע אויגן.

דער קלען, מיט'ן צוועק ארויסצוקריכן אביסל פון דער בלאטע אין וועלכער ער האט געשטעקט ביז'ן האלז, איז דאן געווען געצוואונגען אראפצונעמען די מאסקע פונ'ם פנים און ארויס אין דער עפנטלאכקייט. אבער דאס האט נאך פארשנעלערט זיין מפלה: פון דאן אן, מיט פיר יאר צוריק, ווען ער האט אראפגעווארפן פון זיך די מאסקעס, האט ער אנגעהויבן שנעל צעשמאלצן ווערן. פאר די תמ'עוואטע קליינשטעטלדיקע "בעביטס" פון וועלכע ער האט געשעפט זיין מיטגלידערשאפט האט ער איצט אינגאנצן פארלארן זיין חן, און די מאסן שווינדלער וואס האבן זיך צו אים ביז איצט געטוליעט האבן אין אים פארלארן זייער אינטערעס, באלד ווי זיי האבן געמוזט איצט ארבעטן אין דער עפנטלאכקייט, וואס האט זיי באשרענקט אין זייערע מעגלאכקייטן צו באגיין אומגעזעצלאכקייטן.

דער קלען איז אזוי פאקטיש אונטערגעגאנגען. זיין מאמענטאלער דערפאלג צייגט אבער, ווי לייכט די אמעריקאנער מאסן קאנען אויסגענוצט ווערן פון אלערליי אוואנטיוריסטן און שווינדלער פאר זייערע צוועקן, — מען דארף נאר וויסן זייערע שוואכקייטן און קאנען שפילן אויף זיי.

* * * *

א סך פון די דיסקרעדיטירטע פירער פונ'ם אמעריקאנער קלען זיינען שפעטער געקומען קיין קאנאדע און האבן דא געפונען פרישע פאשעפעלדער. זיי האבן אביסל געענדערט די לאזונגען, צופאסנדיק זיי צו די היגע אומשטענדן, — אנשטאט אמעריקאנער פאטריאטיזם האבן זיי, די אמעריקאנער, דא געהאנדלט מיט בריטישן פאטריאטיזם, און אויפ'ן ערשטן פייער האבן זיי אוועקגעשטעלט דא די קאטאליקן, און ערשט דערנאך די אידן, די נעגערס און די אויסלענדער בכלל.

זיי האבן זיך ניט וואס צו באקלאגן. — זיי האבן דא אויך געקראגן א גוטן שנים. דער קלען איז געווארן אפילו א גאנץ וואגיקער פאליטישער פאקטאר אין סאסקאטשעוואן וואו ער האט געשפילט א היבשע ראל אין די לעצטע פראווינציעלע וואלן.

אונזער איינדרוק איז אבער, אז אויך דא האט ער שוין אריבערגעפראכט דעם קלימאקס פון זיין דערפאלג און ווערט שוין צעפאלן.

ווי מערקווירדיק דאס זאל ניט זיין, אבער דוקא צווישן די פראנצויזן אין קוועבעק, — די קאטאליקן וואס ווערן באקעמפט פונ'ם קלען, — האט זיך לעצטנס אנטוויקלט א מין קלען ארגאניזאציע אונטער'ן נאמען "גאגליו". זיי האבן פאר די קעגנשטאנדן פון זייער שנאה אויסגעקליבן די אידן און די ליבעראלן.

עס איז גארניט איבערראשנדיק, אז די זעלבע שווינדלער וואס האבן דא ארגאניזירט דעם קו־קלוקס קלען, מיט זיין שנאה צו די קאטאליקן, האבן צו טאן מיט'ן קאטוילישן "גאגליו" און מיט זיין שנאה צו אידן . . . אויב מען קאן אזוי לייכט איבערבייטן אמעריקאנער הונדערט פראצענטיקייט אויף בריטישע, פארוואס זאל מען שוין ניט קאנען איבערבייטן צוליב געשעפט שנאה צו קאטאליקן אויף קאטוילישער ליבשאפט און באזונדער שנאה צו אידן?

דער דערוואַרטעטער כותל־מערבי באַריכט

די אינטערנאציאנאלע קאמיסיע וואס האט אונטערגעזוכט די כותל־מערבי פראגע האט שוין פארטיק געמאכט איר באריכט, ווי עס ווערט געמעלדעט, און ער וועט איבערגעגעבן ווערן אין די הענט פון דער בריטישער רעגירונג אפשר נאך אינ'ם משך פון דעם חודש. די רעגירונג, פון איר זייט, וועט אים דארפן איבערגעבן צו דער פעלקער־ליגע פאר איר גוטהייסונג.

וואס קאנען מיר דערווארטן פון דעם דאזיקן באריכט? מיר זיינען לעצטנס אזוי געוויינט געווארן צו ניט־גינסטיקע פאר די אידן באריכטן, אז קיינער דערווארט שוין כמעט ניט קיין גינסטיקן פאר דעם אידישן צד באריכט אין דעם פאל . . .

עס איז אבער צווייפלהאפט, אויב א צו גינסטיקער פאר די אידן באריכט אין דעם דאזיקן פאל וואלט פאר אונז געווען זייער גוט. די אראבישע גלחים און עפענדים האבן ברייט אויסגענוצט די כותל־מערבי פראגע צו שפילן מיט איר אויף די רעליגיעזע געפילן פון די פאנאטישע מוסולמאנער, און זיי וועלן ווארשיינלאך זיין זייער צופרידן, ווען זיי וועלן ניט באראובט ווערן פון דעם דאזיקן וואפן.

א ראיה איז, אז דער פארזוך איינצוגלייכן דעם סכסוך דורך פרידלאכע פארהאנדלונגען איז דורכגעפאלן. ניט געקוקט אויף דער גרייטקייט פון דעם אידישן צד צו גיין אויף די ווייטגייענדיקסטע פשרות, דער מופתי האט ספעציעל געשטעלט אזעלכע עקסטרעמע באדינגונגען, אויף וועלכע דער אידישער צד זאל ניט קאנען איינגיין.

אויף דעם ערשטן פלאן פאר אונז מוז שטיין דער לעבעדיקער אידישער ישוב און זיין ווייטערדיקע אנטוויקלונג. און מיר זיינען פאראינטערעסירט, אז די אראבישע עפענדים און מופתים זאלן ניט קאנען אויסנוצן דעם ווירקזאמסטן פאר זיי רעליגיעזן וואפן קעגן דעם אידישן ישוב.

וועט פנחס רוטענבערג איבערנעמען ציוניסט. פירערשאפט?

פון מאיר לעווין

(ספעציעל פאר ד. א. וו. דורך "איטא").

מאקסים גארקי האט אים איין מאל געזען און געזאגט וועגן אים: "אט איז א מענש וועלכער וואלט געקאנט מאכן געשיכטע".

דער דאזיקער מענש איז געווען פנחס רוטענבערג, צו יענער צייט איז ער געווען א רוסישער אינטעליגענט, וואס מיינט א רעוואלוציאנער. דער יונגער אינזשינער האט שנעל אנגעפאנגען דורכפירן גארקי'ס נבואה. ער איז געווארן איינער פון די הויפט פיגורן אין דער נאציאנאל־סאציאליסטישער פארטיי.

די קערענסקי רעוואלוציע האט פלוצלונג דערהויבן דעם דאזיקן ברייט־פלייציקן, שווייגנדיקן אינזשינער צום ראנג פון קאמאנדיר פון א פעסטונג אין פעטראגראד. און דאן, פונקט אזוי פלוצלונג און אזוי געהיימניספול איז ער אויפגעטראטן אויף דער רוסישער סצענע, אזוי שנעל איז ער פארשוואונדן. ער האט אפגעשטאטעט א באזוך אין פאלעסטינע, פון דאן אן איז זיין נאמען פארבונדן מיט ארץ־ישראל.

מען ווייסט ווייניק וועגן דעם מענשן און דאך, ווען נאר עס קומט צו א קריזיס אין ציוניסטישע אנגעלעגנהייטן, הערט מען דעם נאמען רוטענבערג פון אלע זייטן. עפעס אזוי ווי דער נאמען גופא וואלט געווען א שם המפורש. באלד נאך די ארץ־ישראל'דיקע ראיאטן פון פאראיארן, ווען מאנכע האבן געפילט אז ווען מען האט אן ערשט קלאסיקן פירער וואלט מען געקאנט גוט אויסנוצן די ניי־געשאפענע לאגע פאר אידישע צוועקן, האט זיך מיט אמאל דערהערט א קלאנג אין כמעט אלע אידישע ישובים אין ארץ־ישראל אז מען וועט אויפפאדערן פנחס רוטענבערג אז ער זאל ווערן א מין סארט דירעקטאר איבער די אידן אין פאלעסטינע, אז ער זאל איבערנעמען די פולשטענדיקע דיקטאטור איבער די אידן אין פאלעסטינע, אז ער זאל איבערנעמען די פולשטענדיקע פירערשאפט איבער זייערע אנגעלעגנהייטן. אבער די צייט פאר דעם איז דאך ניט געווען געקומען.

היינט צו טאג ווען די ציוניסטישע שיף שווימט אין א שטורמדיקן ים אן א קאפיטאן, ווערט דער נאמען רוטענבערג ווידער דערמאנט פון אלע זייטן. רוטענבערג האט קיינמאל ניט געזוכט צו שאפן א לעגענדע ארום זיך. זיין נאמען האט אנגענומען א געהיימניספולע באדייטונג בלויז ווייל ער האט זיך געהאלטן אין הינטערגרונד און ער האט זיך אפגעגעבן מיט זיין פראיעקט צו שאפן עלעקטרישע קראפט פאר ארץ־ישראל. בולטע סימנים פון זיין מערקווירדיקער שאפונגס פייאיקייט זעט מען איבער אלע בערג און טאלן פון פאלעסטינע. יעדער עלעקטרישער ליכט־פאסטן דערמאנט אן דעם נאמען פון רוטענבערג, און ווייל זיי זעען אין דעם דאזיקן מענשן די פייאיקייט צו זאגן ווייניק און אויפטאן פיל, טראגן אלערליי סארטן שוועריקייטן — פילן די אידן אין ארץ־ישראל א גרויס צוטרוי צו פנחס רוטענבערג.

אלצדינג וואס איז פארבונדן מיט דעם מענשן דערמאנט אן קראפט. גארקי האט דאס באמערקט אזוי גיך ווי ער האט צום ערשטן מאל דערזען דעם ברייט־פלייציגדיקן, דינאמישן רוטענבערג. אבער ניט בלויז רוטענבערג'ס ענערגיע האט אים געמאכט פאר אזא פראמינענטן פיגור אין פאלעסטינע, נאר אויך דער פאקט וואס זיין ענערגיע ווערט אנגעווענדעט אויף אן אינטעליגענטן אופן.

ווען ער איז געקומען קיין פאלעסטינע האט ער זיך ארומגעטראגן מיט א פלאן וועגן אויסנוצן דעם ירדן אויף צו פראדוצירן עלעקטרישע קראפט. ער האט באזוכט דעם גאנצן לויף פון דעם ירדן. ביי א פלאץ וואס הייסט איסיר, וואו דער טייך יארמוק צוזאמען מיט דעם ירדן פאלן אויף 170 פוס, האט רוטענבערג אויסגעפונען אז מען קאן דארט שאפן מער ווי גענוג עלעקטרישע קראפט פאר גאנץ ארץ־ישראל.

אבער רוטענבערג האט זיך ניט אונטערגענומען דורכצופירן זיין פלאן אויף א נאכלעסיקן אופן. ער האט זיך אונטערגענומען צו בויען קראפט סטאנציעס אין פאלעסטינע וואס זאלן זיין מאדערן אויפן העכסטן גראד.

דער גאנצער פלאן פון שאפן עלעקטרישע קראפט פאר פאלעסטינע איז געווען אזעלכער, וואס אין א לאנד ווי אמעריקע וואלט דאס באטראכט געווארן פאר א גאנץ קליינער אונטערנעמונג פון אינזשינער. אבער אויף אונטערנעמען אזא מין סארט ארבעט אין פאלעסטינע, באקומען קאפיטאל פאר דעם, קריגן רעגירונגס קאנצעסיעס, האט זיך געפאדערט פונקט אזויפיל שווערע ארבעט, פונקט אזויפיל ענערגיע, וויפיל מען וואלט באדארפט אויף דעם דורכפירן דעם "באלדער דעם" פלאן אין די פאראייניקטע שטאטן.

האט פארמאנט די דאזיקע ענערגיע. הייניקס יאר האט זיין ערשטע קראפט סטאנציע אויפן ירדן אנגעפאנגען געבן עלעקטרישע באלייכטונג.

וואס מען באוואונדערט אממייסטן אין רוטענבערגן און אויף וואס יעדער טוריסט, אפילו וואס קומט קיין ארץ־ישראל שטעלט זיך אפ, איז דאס וואס אין זיינע יעדע איינצלהייט וואס נויטיקט זיך אויף דורכצופירן זיינע פראיעקטן, אפילו דאס אראנזשירן דעם צימער פאר זיינע ארבעטער.

יעדער איינער וואס איז געווען אין ארץ־ישראל האט געמוזט באמערקן די מאדערנע ארכיטעקטור, די סאלידע אטמאספערע וואס הערשט ארום די רוטענבערג קראפט סטאנציעס. די גרויסע סטאנציע לעבן חיפה וואס איז געבויט ביים זייט פון הר הכרמל און איז ארומגערינגלט מיט שיינע גארטענס, איז א ביישפיל פון אינדוסטריעלער ארכיטעקטור, וואס קאן דאכט זיך בעסער ניט זיין. דער פאקט וואס רוטענבערג האט געקאנט שאפן ארום זיין גאנצער ארבעט די דאזיקע אטמאספערע פון סטאביליטעט, פון גרויס אינדוסטריע אויף א מאסשטאב וואס צאלט זיך אזוי גוט אז דער געשעפט זאל זיך קאנען פארגינען דעם לוקסוס פון גערטנער, פון שטארקע ליכט טורמעס וואס לייכטן ביינאכט, האט געהאט א גרויסע פסיכאלאגישע ווירקונג צום גוטן אויף די ארץ־ישראל'דיקע איינוואוינער.

די בעסטע סארטן חלוצים ארבעטן פאר רוטענבערגן. איבערן גאנצן לאנד קאן מען דעם טיפ פון "רוטענבערג ארבעטער". אפילו די מיטגלידער פון די קאמוניסטישע קבוצות לויבן רוטענבערגס מעטאדע פון באהאנדלען ארבעטער. כאטש די ארץ־ישראל'דיקע ארבעטער קאנקורירן איינער מיטן אנדערן אין זייער חשק צו ארבעטן פאר רוטענבערגן, איז אבער דאך די ארבעט ביי דער איסיר־סטאנציע זייער א שווערע. די קראפט סטאנציעס אויפן ירדן זיינען אין זייער א הייסן געגנט. קיינער קאן ניט ארבעטן אין דער דאזיקער שטיקנדיקער לופט מער ווי עטלאכע שטונדע נאכאנאנד.

אבער אין דעם דאזיקן מדבר האט רוטענבערג פאר אלעם ערשטן אויפגעבויט א גרופע מאדערנע הייזער פאר זיינע ארבעטער. דער גרויסער און לופטיקער עס־צימער און דער שפייז־זאל וואלטן זיך געפאסט פאר א דייטשן אינדוסטריעלן צענטער. מאלאריע קראנקהייט אין דעם געגנט איז פארקלענערט געווארן פון פערציק אויף ווייניקער ווי צוויי פראצענט פון דער צאל ארבעטער.

פאר א פרעמדן איז עס שווער צו באגרייפן ווי ווייט די דאזיקע אלע איינצלהייטן זיינען פארבונדן מיט דעם נאמען רוטענבערג. זיין נאמען איבט איצט אויס אזא מאגנעטישע קראפט אין פאלעסטינע ווי דער נאמען פון הענרי פארד אין אמעריקע. אבער אויסער דעם ווייסן אויך די אידן אין ארץ־ישראל אז רוטענבערג איז פייאיק צו זיין א געזעלשאפטלאכער און פאליטישער פירער.

די מעגלאכקייטן וואס ליגן אין זיין אונטערנעמונג זיינען ריזיקע גרויסע. זיין עלעקטרישע סטאנציע קאן ברייננען, דורך דעם וואס זי וועט שאפן גענוג ביליקע קראפט, צו דער עלעקטריפיקאציע פון די פאלעסטינער אייזנבאנען, און אפילו פון די אייזנבאנען פון עבר הירדן. דער חיפה'ער פארט וועט אפערירן אויף רוטענבערגס קראפט.

ווען די קליינע "אייפעל טורעמס" וואס האבן געדארפט ציען די דראטן פאר דער רוטענבערג קראפט סטאנציע פון איסיר קיין חיפה און תל אביב זיינען אויפגעבויט געווארן, איז די באגייסטערונג פון די חלוצים געווען כמעט א רעליגיעזע. ווען נאר א טראק אנגעפילט מיט רוטענבערג ארבעטער און אפאראטן האט זיך באוויזן, זיינען די חלוצים זיך צוזאמענגעקומען פון זייערע פעלדער צו באאבאכטן ווי די ארבעטער בויען אויף די טורעמס. באטראכטנדיק דעם גאנצן מאבאניזם ווי ער ווערט אויפגעשטעלט, פלעגן זיי ווינקען איינער צום אנדערן און זיך א זאג טאן:

"רוטענבערגס קונצן!"

עטלאכע יאר צייט האט זיך פנחס רוטענבערג געהאלטן ווייט פון אלע קהל'שע אנגעלעגנהייטן אין פאלעסטינע. זיין עסק איז געווען אריינצוברייננען עלעקטרישע קראפט אין לאנד. ווען אלע אנדערע פלענער וואלטן דורכגעפירט געווארן אזוי גרינגלאך און אזוי שנעל ווי דער דאזיקער גרויסער אינזשענירונג פראיעקט, וואלט דער ציוניזם פיל שנעלער געווארן א רעאליטעט.

אין 1927, נאכדעם ווי דער ישוב האט שוין עטלאכע מאל פריער זיך געהאט געווענדעט צו אים, איז רוטענבערג געווארן א מיטגליד פון ועד לאומי, דער אידישער נאציאנאלער ראט פון ארץ־ישראל. נאך די פאראיאריקע ראיאטן, איז ער געווארן א מיטגליד פון דער פאלעסטינער עמווירדזשענסי פאנד קאמיסיע. ער איז אויך א מיטגליד מיט באראטונגס רעכט (קאנסאלטאטיוו מעמבער) פון דער אידישער אגענטור.

הייניקס יאר איז דער ערשטער טייל פון זיין גרויסע אינזשענירונג פראיעקט פארענדיקט, און צוויי פון די פיר מאשינען וועלכע פארמאגן צו 8000 פערד קראפט זיינען איינגעשטעלט געווארן. די דאזיקע מאשינען גופא גיבן שוין ארץ־ישראל מער עלעקטרישע קראפט ווי זי האט ווען עס איז פריער געהאט. אז דער איבעריקער טייל פון זיין פראיעקט וועט פארענדיקט ווערן איז אזוי גוט ווי זיכער. ווען די דאזיקע ארבעט וועט פארענדיקט ווערן, וועט פנחס רוטענבערג זיין פריי צו ווידמען מער פון זיין ענערגיע פאר אנדערע צוועקן.

איצט איז דער נייער קריזיס געקומען אין דער ציוניסטישער באוועגונג אלס א רעזולטאט פון דער פאספילד דעקלאראציע, רודערט זיך ווידער מיט דעם נאמען רוטענבערג. אויב דר. חיים וויצמאן וועט בשום אופן ניט וועלן צוריקציען זיין רעזיגנאציע אלס ציוניסטישער פירער, ווייזט מען אן, קאן פיליכט רוטענבערג ווערן דער "דיקטאטאר" פון דער באוועגונג.

("איטא")

ביילע־גישע

פון דער סעריע: "משומדים"
פון אלחנן

(שלום פון נעכטן)

שפעט א געוויסן ווינטער אוונט, איז ר' מרדכי געזעסן מיט'ן עין־יעקב ביים טיש. זיין ווייב, רחל־לאה, האט געשטריקט א זאק, די קינדער זיינען שוין געשלאפן. אין הויז איז געווען זייער שטיל, נאר ר' מרדכי'ס שטילער אונטערברומען און דאס קלאפן פון די שפיזלען האבן זיך געהערט. אין דרויסן האט געבערענט דער פראסט. אבער אין הויז איז געווען ווארעם פון דער אנגעהייצטער הרובע. פלוצלונג גיט זיך א פראל אויף די טיר און צוזאמען מיט וואלקנס קאלטע לופט וואס האט אלעס איינגעהילט, איז אין הויז אריינגעפאלן אן ארומגעוויקלטע פרויען פיגור. זיי זיינען אויפגעשפרונגען פון זייערע ערטער מיט אן אויסגעשריי: ווער איז דאס! ווער איז עס? — ש־ש־ש כ'בעט אייך, שרייט ניט — נאסטיא! האט ר' מרדכי אויסגעשריען — וואס דארפסטו דא?

— האט רחמנות, ר' מרדכי, רופט מיך ניט נאסטיא, ביילע־גישע איז מיין נאמען. פארשאלטענע ביילע־גישע, געקומען צו אייך בין איך נאך הילף. אויב איר האט גאט אין הארצן העלפט מיר, ראטעוועט מיך פון אן אומגליק, אויב ניט וועל איך זיך א מעשה אנטאן. איך קען עס מער ניט אויסהאלטן. כ'ווייס כ'האב שווער געזינדיקט קעגן גאט און קעגן מיין טאטע־מאמע, אבער גלויבט מיר, ר' מרדכי, כ'האב שוין פאר מיינע זינד טייער באצאלט און צאל נאך. די קלעפ וואס איך קריג פון אים נעם איך צו פאר ליב, אלס כפרה פאר מיינע זינד, אבער דאס קינד דאס אומשולדיקע עופה'לע רייסט מיר מיין הארץ. עס איז מיין בלוט און פלייש, און עס ליידט נעבאך אומשולדיק. עס דארף אבער אויך זיין קינד, און יעדעס מאל וואס איך נעם עס אנזויגן שווערט ער מיך אויף, רבש"ע, וואלט איך בעסער א מיתה־משונה איינגענומען, איידער איך האב דאס געטאן. אט ווי איר זעט, ווער איך אין צווייען צעריסן, כ'בין דאך אן אומגליקלאכע מאמע, ס'הארץ ווערט מיר מיט בלוט פארגאסן, ווען איך קוק אויפ'ן קינד, וואס איך האב אונטער מיין הארצן געטראגן, אבער יעדעס מאל ווען איך גיב עס זויגן, פיל איך ווי פון א שלאנג געביסן. א גאט דערבארימדיקער! אדער נעם מיך צו פון דער וועלט, אדער שיק מיר דיין מלאך צו הילף. און מיט א הארצרייסנדיקן געוויין איז זי א פאל געטאן ר' מרדכי'ן צו די [illegible] העלפט!!! העלפט!!!

ר' מרדכי האט זי אויפגעהויבן, אוועקגעזעצט זי אויף א שטול, געהייסן דערווייל דערלאנגען איר אביסל קאלט וואסער. ווען זי איז געקומען צו זיך, האט ער איר דערקלערט מיט וואס פאר א געפארן אזא אונטערנעמונג איז פארבונדן. ניט נאר פאר איר אליין, וואס אויב מען זאל איר כאפן קען ער קריגן היבשע עטלאכע יאר "ארעסטאנסקי ראטע". נאר עס איז אויך א גרויסע געפאר פאר דער זיכערהייט פון אלע שטעטלדיקע אידן. איוואן מיט'ן גלח וועלן אויפרייצן דאס גאנצע דארף קעגן די אידן און גאט ווייסט מיט וואס אזא שפיל קאן זיך אויסלאזן. דעריבער מוז מען האנדלען זייער פארזיכטיק. ליגן די פלענער זייערע געלאסן, און מיט גאטס הילף וועט מען "זי" שוין ווינים איז ארויסראטעווען. דערווייל האט ער איר געראטן צו גיין באלד אהיים, ווייל עס ווערט שוין שפעט, און זי זאל זיך אנשטרייגנען צו ווייזן א פריילאכן פנים פאר "אים", ווי אין די אמאליקע צייטן, אום צו פארטרייבן יעדן חשד.

— איך קען אבער ניט, ר' מרדכי!

— דו מוזט. גיי אהיים און געדיינק וואס איך האב דיר אנגעזאגט. פארליר ניט דעם בטחון.

ר' מרדכי האט דורך א שליח מיוחד אנגעזאגט אין סיעלעץ וועגן עס וואס עס האנדלט זיך, און האט פארלאנגט אז מען זאל אים פון דארט צושיקן א באגלייבטן מענשן, און ניט קיין שרעקנדיקן אינגל. פון איר משפחה זאל קיינער ניט קומען. באלד אויף מארגן איז געקומען ארליק סעליצער, א יונגערמאן, ענערגיש און אומדערשראקן. און ער האט עס (ווי מיר האבן פון אנפאנג געזען) אזוי היציק איינגעטענה'ט מיט ר' מרדכי'ן, אז ער איז דער איינציקער וואס קען דורכפירן אזא געפערלאך שטיקל ארבעט. ער באזיצט די געהעריקע קאלטבלוטיקייט און איבערגעלייגטקייט, ווי אויך די שטארקייט אויסצודרייען זיך אין אן עת־צרה.

ר'מרדכי האט אים אויסגעהערט גאנץ געלאסן און האט אים באראטן. אונטערנעמענדיק זיך אויסצופירן די ריזיקאלישע אונטערנעמונג מיט גאטס הילף. און טאקע באלד אויפ'ן פלאץ איז אויסגעארבעט געווארן א פולשטענדיקער פלאן, וואו ארליקס אויפגאבע איז געווען צו באזארגן די נויטיקע פערד און שפאן און צוגרייטן עס אויף די באשטימטע סטאנציעס צו דער באשטימטער צייט.

ארליק האט געהאט א מחותן אין טשעטשערסק, א וויארסט ניינציק פון פאפא־ווא־גארא, זייער א באגלויבטע פערזאן. מיט אים האט מען זיך פארבונדן און ער האט זיך אונטערגענומען, אויסצובאהאלטן זי ביי זיך אויף ווי לאנג עס וועט נויטיק זיין, ביז דער שטורם וועט פאריבער. אבי מ'זאל זי נאר בשלום ברייננען צו אים, און דאס איז געפאלן אויף ר' מרדכי'ן דורכצופירן.

ר' מרדכי האט, ווי געזאגט, צו גוט געוואוסט די געפארן פון דער אונטערנעמונג. דער גלח וועלכער איז געווען א שטארקער חשוב ביים "ארכיערײ", וועט זיכער וועלן קערן אויסצופינען זי, און אז דער חשד וועט פאלן אויף ר' מרדכי'ן אין דעם איז ער געווען זיכער, דעריבער האט ער אליין אויסגעקליבן זיינע מיטהעלפער באגלויבטע, מוטיקע יונגעלייט, און האט באשטימט פיר סטאנציעס וואו גוטע פערד מיט א גרייטן שפאן זאלן ווארטן צו דער באשטימטער צייט. אויב עס זאל זיך מאכן אז אימעצער וועט פרעגן, וועט ער פארט אזוי, איז דער ענטפער מ'פירט א חולה מסוכן צום דאקטאר.

עטלאכע וואכן שפעטער, א געוויסן ווינטער אוונט, האבן זיך ביי ר' מרדכי'ן אין הויז פארזאמלט זיינע מיטהעלפער, וועלכע האבן אפגעגעבן א פולן באריכט וואס עס איז אויפגעטאן געווארן און האבן באקומען די לעצטע נויטיקע אינסטרוקציעס. דאן איז ר' מרדכי אוועק אין שול דאווענען מעריב. נאך מעריב האט מען נאך געלערנט א שטיקל מדרש און מ'איז אוועק אהיים.

אין דער היים האט שוין ר' מרדכי געטראפן איינעם פון די יונגעלייט און האט אים א פרעג געטאן: נו? — ביים מיל. איז געווען דער קורצער ענטפער. — גיי זע צו זי זאל זיין אין צייט אויפ'ן פלאץ איז געווען די לעצטע אינסטרוקציעס, און ר' מרדכי האט זיך געזעצט צו דער געגרייטער וועטשערע.

נאכ'ן בענטשן האט ער געשיקט רופן דעם "בעל־הגוף", און ווען יענער איז אריין מיט א ברייטן "דאברי וועטשער, מאטל אבראמאוויטש", האט אים ר' מרדכי געוויזן א שפאלט אין דער הרובע, בעטנדיק אים אז ער זאל למען השם ניט פארגעסן צוגרייטן אביסל לוים און זאל מארגן גאנץ פרי קומען פארשמירן עס. אויב ניט קען זיך נאך חלילה די שטוב אנצינדן. זיי האבן נאך אביסל געשמועסט, דער זייגער איז שוין געווען נאך אכט. דער גוי האט א געשמאקן גענעץ געטאן איבער'צלמ'ענדיק דאס מויל, און האט פויל ארויסגעזאגט: "פארא ספאט".

(שלום אויף זייט 3)

"קרייצער סאנאטא"

פון מאריס גוסין

(רעצענזיע)

לעצטן מיטוואך ביינאכט האט זיך די קראנער־פאסקעוויטש טרופע איבערצייגט אז עס איז ניט אזא שרעקלאכע "געפאר" צו שפילן א בעסערע פיעסע אין קווינס טעאטער און, אז עס איז ניט שטענדיק נויטיק נאכצוקומען דעם פארלאנג פון געשמאקלאזע מענשן און שפילן פאר זיי "צו אררדער" מעלאדראמען וואס האבן קיין זין, די אפלאדיסמענטן האבן עס באשטעטיקט.

איך באצייכן "קרייצער סאנאטא" אלס א בעסערע פיעסע, ניט דערפאר ווייל עס איז אן "אומשטערבלאכע מייסטערווערק", אדער אזא קונסטווערק וואס קאן ניט איבערטראפן ווערן. ווען מען נעמט אבער א "קרייצער סאנאטא" און מען פארגלייכט עס מיט די היינטיקע מעלאדראמען, זעט מען ארויס דעם אומגעהויערן קאנטראסט, דעם אונטערשייד פון רעאליזם און שרייענדן שונד, דער אונטערשייד פון גארדנס שפראך און'ם קוואטש פון די צושטעלער פון שונד־מאבערייקעס און אומזיניקייט צו 'זיין באיעסמעט' דעם עולם־זנולם.

איך בין דא ניט אויסן צו זאגן אז די קראנער־פאסקעוויטש טרופע איז אביסלאך פאראינטערעסירט צו שפילן שונד־פיעסן, כאטש א סך אקטיארן זיינען אין דעם יא פאראינטערעסירט, און זיי באשטעלן ספעציעל פאר זיי פיעסן, אין וועלכע זיי זאלן האבן די מעגלאכקייט צו גלאנצן. און עס ווייזט זיך זיי אויס, אז זיי וועלן פארטונקלען דעם גאנצן אנסאמבל, און זיי וועלן פאר זיך אויסנעמען אלע "קיוטשענס" און אפלאדיסמענטן. עס זיינען, צום באדויערן, פאראן א סך אידישע אקטיארן און אקטריסעס וועלכע זיינען אזוי טאלאנטלאזי, אז זיי זוכן צו פארדעקן דעם דאזיקן פעלער זייערע, אונטער דער מאסקע פון טעאטער־יונגערישקייט און טעאטער "באמבעס" וואס זאל אזוי פריטשמעליען "מוישעס", אזוי אויך, פארשטאפטן קאפ, אז זיי זאלן זיך פארגעסן והער עס שטייט זיי אויף דער בינע . . .

עס איז איבעריק צו באצייכענען וואר־היז אט דער זעלבסט־געקרוינטער "סמאר־ריזם" האט דערפירט דעם אידישן טעאטער אויף אמעריקע. עס איז פאר קיינעם קיין סוד ניט, אז דער אידישער מעלאדראמאטישער טעאטער אין אמעריקע ווערט מיט יעדן יאר אלץ טיפער געזונקען אין אפגרונט פון אונטערגאנג. מיר לעבן איצט אין א דזשעז־פעריאד ווען דער איצטיקער אידישער שונד טעאטער האט נאך ניט דערגרייכט די פייאיקייטן אויפצורייצן דאס בלוט אין די אדערן פון דער איצטיקער צערייצטער און פארטעמפטער יוגנט, און זיי גייען עס זוכן ערגעץ אין אנדערע טעאטערס וואו זיי קאנען עס קריגן אין א פולערער מאס.

פארקערט. דער באוואוסטזיניקער אינטעליגענטער עלעמענט, האט זיך שוין לאנג אפגעטרייסלט פון'ם עקזיסטירנדיקן שונד־טעאטער אין אמעריקע. פאר וועמען זשע האט דער אידישער טעאטער דערווארטן צו שפילן?

ווען איך וואלט געווען א אידישער אקטיאר, וואלט איך זיך געשעמט מיט די אפלאדיסמענטן פון דעם שונד־עולם, ווייל איך וואלט עס געהאלטן פאר אן אנווירדיגונג אויף מיין ירידה, אז מיין שפילן קאן געפעלן אזא עולם. וואס אינטערעסירט זיך צו זען אזעלכע פיעסן . . .

אבער אקטיארן זיינען אויך ניט מער ווי מענשן, און מען הייסט זיי באצאלן פאר דירה און לעבנס מיטלען. און ווי זאגט מישא אין "שלומה'קע שארלאטאן": — "מאנג איך דען ניט פאר א פינף קאפיקעס פון מיש ביז צום מיר פאר הער וואסערשטיינען?" אין אזא וואלט לעבן מיר שוין . . .

דערפאר איז אונז טייער ווען מיר האבן די געלעגנהייט צו זען א טרופע אקטיארן שפילן אין א פיעסע וואו עס איז דא א לעבעדיקער אינהאלט. יעדער כאראקטער א לעבעדיקער, אנגעפילט מיט נשמה, בלוט און פלייש. און איר הערט א שפראך, אידיש! א זאץ, א זאג, א געדאנק, און איר זעט פאר זיך א שטיק לעבן, קאמף, גוטמוטיקייט, רעאליזם, גאנצקייט, אין וואס איר גלויבט.

מאריס קראנער האט מיט זיך פארגעשטעלט זייער אן אינטערעסאנטן טיפ אין דער ראל פון רפאל פרידלענדער. זיין גרים אין ערשטן אקט איז געווען פארטרעפלאך, און עס איז דערשיינען פאר'ן עולם א לעבעדיקער רפאל פרידלענדער, און אזעלכער איז ער געווען אין אלע פיר אקטן. א בייזער־גוטער רפאל. ער האט זיין ראל גרינדלאך פארשטאנען און גרינדלאך געשפילט, מיט דער אויסנאם פון שלוס פון 3טן אקט, וואו ער איז אריינגעפאלן אין מעלאדראמע.

איך וועל צוגעבן, אז עס איז ניט פאראן קיין באשטימטער געזעץ ווי אזוי אזא רפאל זאל אויסיאמערן זיין טרויער, אויסשטורעמען דעם ווולקאן מיט צרות וואס האט ארויסגעפלאצט פון זיין הארץ נאך אזויפיל ליידן. אבער עס שיינט מיר, פון טעאטראלן שטאנדפונקט, וואלט עס קינסטלערישער געווען, ווען ער טענה'ט זיך אויס מיט זיין אייניקל דורך שטיקעלע טרערן, פארשטיקטע ליידן, אפילו אין דעם שארפסטן קלימאקס . . .

פול מיט ארטיסטישן חן און פיינעם טאלאנט איז געווען זשאנעט פאסקעוויטש אין דער ראל פון עטי. זי האט באמת רידנל געשפילט און פייאיק דורכגעטראכט איר ראל. זי האט געשפילט מיט אמת'ער פיינקייט און א סך טעמפעראמענט. זי האט אויף איין אויגנבליק ניט פארגעסן אז זי שפילט די ראל פון עטי (חוץ, שלום דריטן אקט, האט זי א מעלאדראמאטישע געטאן). אז זי איז א ווערטפולע אקטריסע, האט זי געוויזן מיט איר שפילן ביים שלוס פון פערטן אקט. דא ביי דער סצענע ווען זי בלייבט אליין מיט גרינארין — (איר מאן) און ציליע, האט זי זיך זייער דערהויבן אין איר שפילן. זי האט ארויסגעוויזן גרויס טעמפעראמענט און טעאטער שוישפיל.

אירע לעצטע ווערטער: "איך קאן ניט מער" — ווען זי ברעכט שוין צוזאמען, נאכן שיסן, האבן זיך אלעמען איינגעקריצט אין די הערצער. אן אנדערע אויף איר פלאץ וואלט זיך אפשר צעשריען אויף א מעלאדראמאטישן קול'כל, אבער זי האט עס ארויסגעזאגט אין אזא טאן וואס האט דורכגעטראגן א ציטער איבער די לייבער פון די צושויער.

זשאנעט פאסקעוויטש פארדינט א יישר כוח פאר דעם אופן און ווי אזוי זי האט געשפילט די ראל פון עטי.

די ראל פון ציליע האט פאולין שויפער זייער פייאיק געשפילט. זי האט זייער גוט אינטערגירט און אונטערגעשפילט, און זי פארדינט א קאמפלימענט.

זייער א פיינעם כאראקטער האט מיט זיך פארגעשטעלט, מאריס זילבערשטיין, אין דער ראל פון אפרים קלעזמער. זיין האלטן זיין רעכטן אקסל העכער, איז כאראקטעריסטיש פאר אן אמאליקן כלי־זמר (פידלער), וועלכער האט ניט געוואוסט די קונסט פון האלטן די פידל אזוי, אז ער זאל זיך ניט פארקריפלען. מאריס זילבערשטיין האט מיט דער ראל באוויזן אז ער פארדינט דעם נאמען אקטיאר.

מאריס אפעל האט געהאט די געלעגנהייט ארויסצואווייזן מער טעמפעראמענט אין זיין ראל פון גרינגארי. איך וועל אים בלויז אנווייזן אויף איין סצענע, דאמאלסט ווען ער גיט עטי'ן א פאטש, איז עס ביי אים אויסגעקומען ניט נאטירלאך, ווייל די סצענע ביז דעם פאטש איז געווען קאלט דורכגעפירט. אבער דאס מיינט ניט צו זאגן אז ער איז געווען דורכאויס שלעכט אין זיין ראל. איניקע מאמענטן האט ער געשפילט זייער גוט. דערפאר האט ער אבער איניקע מאמענטן ניט דערשפילט.

סעמועל פוינלנעסט איז געווען זייער גוט אין דער ראל פון סעמואל. ער האט זייער גוט דורכגעפירט די סצענע מיט ראבערטן ווען ער האט געזאגט: "א.

(שלום אויף זייט 3)